

עבודה מקרי גבול במשפטים הכשר מצווה

א. ההשכלה ההלכתית של הגדרת פעולה כלשהי כ"הכשר מצווה"

הכשר מצווה הוא מעשה שהוא עצמו אינו [מצווה](#) אלא הכנה והכשרה של דבר מסוים כדי שיתאפשר על ידו לקיים את המצווה, למשל שזירת חוטי ציציות, הכנת ציצית ותפילין, בניית סוכה, קניית לולב – לעומת בדיקת חמץ שהיא מצווה בפני עצמה¹.

ויש מעשים שהגדרתם במחלוקת כמו קידושין שלפי הרא"ש הם בגדר הכשר מצווה (של מצוות פרו ורבו)² בעוד שלפי הרמב"ם הם מצווה בפני עצמה [כך גם לבישת בגדי כהונה]³.

דינים מיוחדים שמאפיינים את המצוות משתנים לעתים כאשר מדובר "רק" על "הכשר מצווה" – והמשמעות היא שעל הכשר מצווה יתכנו דינים שונים מאשר דבר רשות.

כך לפי התלמוד הירושלמי על הכשר מצווה יש לברך⁴. אומנם לא ככה נקבע להלכה אך יש שיטות לפיהן יש לברך על הכשר מצווה שלא ניתן לקיים בלעדיו את המצווה⁵. בנוסף, יש מכשירי מצווה מסוימים שיש בהם דין מיוחד ליצור אותם "לשמה", דהיינו לשם מצוותם (למשל תפילין או ציצית).

השלכה נוספת – מי שעוסק בדבר רשות - מתחייב במצווה נוספת – כלומר חייב להתפנות מעיסוקו בדבר הרשות לדבר מצווה שנזדמנה לו . לעומת זאת, הכשר מצווה שקול למצווה לכן העוסק בו פטור מהמצווה (למעט דעת הרשב"י הכשר מצווה שונה ממצווה לפיכך חייב להפסיק לעסוק בו כדי לעשות מצווה⁶).

זאת ועוד, אפשר להישבע על מכשירי מצווה, והנשבע שלא יקיים מכשיר מצווה, שבועתו חלה. כך למשל מי שנשבע שלא לקנות תפילין, שבועתו קיימת לכן אסור לו לקנות תפילין, גם אם משמעות הדבר שהוא לא יוכל להניח תפילין.⁷

השלכה נוספת הינה קשורה לשאלה אם הכשר מצוות דוחה שבת ⁸ - שאלה לגביה קיימת מחלוקת בתלמוד - בעוד ברור שדבר רשות אינו דוחה שבת. כך למשל מותר לעשות ברית מילה ביום שבת אך אסור לכרות עצים להכנת איזמל בשבת וכל מכשירי המצווה למעשה אסורים ⁹.

ב. האבחנה בין מעשה רשות למעשה מצווה – מסכת מכות, משנה ב', פרק ב':

¹ ויקיפדיה, ערך "הכשר מצווה"

[illegible]

² כתובות, פרק א', סימן י"ב

³ ספר המצוות לרמב"ם, עשה ל"ג.

⁴ תלמוד ירושלמי. ברכות. ט'. ג'.

⁵ שו"ת תרומת הדשן, סימן ק"ב

⁶ שדי חמד, חלק ד', מערכת הע', כלל מ"ה

⁷ שו"ת הרשב"ש, סימן של"ד

⁸ תלמוד בבלי, עירובין, דף כ"ט, ע"ב. משנה תורה לרמב"ם, ספר שבת, הלכות י', פרק ו'.

⁹ ר' מסכת שבת. ק"ל. א'

נדמה כי המובן של מעשה רשות עליו מדובר במסכת דלעיל אכן הינו דבר שאינו מצווה. ניתן ללמוד זאת בהתבסס על מקרה היער שמובא בסוף המשנה. תחילה מובא המקרה כדי להמחיש את דינו של מי שזורק אבן ברשות הרבים והורג את מי שנמצא שם [או מי שהיה בחצר ברשות] שנאמר "ואשר יבא את רעהו ביער...מה יער רשות לניזק..." [כלומר שדינו כמו חוטב העצים ביער שהורג את חברו בשוגג והוא גולה מאחר שבאותה מידה שמותר היה להם להיות ברשות הרבים (היער) כך גם לניזוק מותר היה להיות ברשות הרבים¹⁰. אלא שאז בא אבא שאול ומלמד דבר נוסף: כל המקרה של היער הוא במידה והתאונה לא קרתה בזמן עשיית מצווה אלא מעשה רשות "מה חטבת עצים רשות אף כל רשות..." כאן המילה רשות אינה מדברת על רשות הרבים או הרשות להיות במקום מסויים אלא מדובר על מעשה רשות כפי שעולה מן ההמשך: "יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו..."¹¹ כלומר שיוצא מכלל זה האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו (שאינם גולים) כי הם עוסקים במצווה.

את המצווה של האב להכות את בנו – "כדי שילך בדרך ישרה"¹² ולהוכיחו להחזירו למוטב, אפשר גם ללמוד מספר משלי "חושף שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְנוֹ"¹³, "יִסֹּר בֶּגֶד וְיִנְיֹחַד וְיִתֵּן מַעֲדָנִים לְנַפְשׁוֹ"¹⁴ ו"יִסֹּר בֶּגֶד כִּי יִשׁ תִּקְנֶה"¹⁵ ור' גם "וְאֶהְיֶה שְׁחָרוֹ מוֹסֵר, לִפִּי שִׁשְׁחָרוֹ מוֹסֵר לִכְךָ אוֹהֲבוֹ"¹⁶. על אף האיסור להכות אדם – "אֲרָבָעִים יִכּוֹן לֹא יִסְיֵף פֶּן יִסְיֵף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֵלָה מִכָּה רַבָּה"¹⁷ וכן במסכת מכות¹⁸ וכן בפרשת שמות "וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לְמָה תִּכֶּה רַעְדָּה"¹⁹ הרי שיוצא מכלל זה דין הרב והאב, כאמור לעיל.

כאן המקום לציין שאין מדובר במצווה להכות את הבן או התלמיד "סתם" אלא רק כדי לגרום להם ללמוד. זאת ועוד, יודגש כי ההיתר להכות בן או תלמיד מוגבל כפי שניתן ללמוד מן הקטע הבא: "אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת, כי מחית לינוקא [כאשר אתה מכה ילד קטן], לא תימחי אלא בערקתא דמסנא [ברצועות של מנעלים, כלומר מכה קלה שלא יוזק, דקארי, קארי [אם לומד, שימשיך ללמוד], דלא קארי [ואם אינו לומד], ליהוי צוותא לחבריה" [אינך זקוק לייסרו יותר מדאי ולא לסלקו מלפניך, אלא ישב עם האחרים בצוותא וסופו לתת לב]²⁰, זאת מכיוון שהכאת תלמיד מכות רבות לא תביא לשיפור בלימודיו: "שבשביל רוב הכאות, אין מתפקח"²¹, וכך נפסק להלכה²². לפיכך, אנו למדים כי מותר – ואף יש מצוה – לאב להכות את בנו

¹⁰ משנה מכות, ב', ב'

¹¹ שם

¹² תלמוד בבלי המאור המבואר, מסכת מכות פרק שני, ח 1

¹³ משלי יג', כד'

¹⁴ משלי כט', יז

¹⁵ משלי יט', יח

¹⁶ משלי יז', כד

¹⁷ דברים כה, ג

¹⁸ משנה מכות ט, א,

¹⁹ שמות ב', יג'

²⁰ גמרא, בבא בתרא כא, א'

²¹ שם, רבנו גרשום

²² הרמב"ם, הלכות תלמוד תור, שולחן ערוך, הלכות מלמדים